

A magyaros arisztokrata nevelés

*A gróf Andrássy, a gróf Apponyi és a gróf Zichy
család példája (1848–1867)*

Bevezetés

Kutatásunk¹ célja az volt, hogy körbejárjuk az arisztokrata nevelés problémakörét, különös figyelemmel az 1848–1867 közötti korszakra. Vizsgálatunkat három családra terjesztettük, vizsgált forrásaink memoárok és naplók voltak. A kutatás eredményeképpen született írásunkban a gróf Andrássy, a gróf Apponyi és a gróf Zichy család nevelési szokásainak, elveinek rekonstruálására vállalkozunk Mary Elizabeth Stevens *Levelek az Andrássy-házból* címmel kiadott levelei, gróf Apponyi Albert *Élmények és emlékek*, illetve *Emlékirataim* című munkája, valamint gróf Zichy Géza *Emlékeim* című memoárja alapján. Jelen tanulmányban bemutatjuk az arisztokrata ifjak nevelőit, majd vizsgálat alá kerülnek tanulmányaik, azt követően pedig az arisztokratáktól elvárt idegennyelvi ismeretek, képességek kerülnek tárgyalásra. Kiemelt kérdéskörként jelenik meg, hogy a három családban milyen különbségek fedezhetők fel a szülő-gyermek kapcsolatban, továbbá rávilágítunk arra, hogy a szülők mennyire találják fontosnak a nemzeti identitás fejlesztésére, megerősítésére irányuló nevelést, végül kitérünk az ifjak művészetekhez fűződő viszonyára és kedvteléseikre.

A nevelők

A kisgyermekkor vonatkozásában mindhárom család esetében elmondható, hogy a gyermekvigyázás feladatát a dajka látta el, azonban a dajkákat felváltó nevelők és házitanítók jelenléte és súlya már különbséget mutatott. A gróf Andrássy családban a gyermekek nevelésének feladata a férj elfoglaltsága miatt nagyrészt a feleségre, Andrássyné gróf Kendeffy Katinkára, a nevelőkre és a házi tanítókra hárult. A szülők gyermekeik mellé már kisgyermekkoruktól fogva *bonne*-okat, francia nevelőnőket fogadtak, 1864-ben pedig egy angol nevelőnőt.

A magyar elit körében a XVIII. század második felétől kezdődően jelentős érdeklődés volt megfigyelhető az angol kultúra, a technikai vívmányok, a gazdasági

¹ A kutatás 2010-ben zárult, jelen tanulmány az ekkor készült szakdolgozat átdolgozása, amelynek egyes részei megjelentek az *Iskolakultúra* c. folyóiratban (lásd MUNKÁCSI 2010, 91–96.).

fejlődés és a szigetország politikai berendezkedése iránt. A reformkori liberális nemzedék nagy része látogatást tett Angliában, s ezzel párhuzamosan megszaporodott a magyar főúri családokhoz érkező angol nyelvtanárok és nevelőnők száma. A XIX. század első évtizedeiben csak német nevelőket alkalmaztak, de az 1830-as évektől kezdve az arisztokrata családok egyre több francia és angol hölgyet kívántak gyermekeik mellé.² Igaz ugyan, hogy az abszolutizmus idején beszűkültek az utazási lehetőségek, az angol kultúra iránti vágy továbbra is fennmaradt.

Ekkor érkezett Bécsen keresztül Magyarországra Mary Elizabeth Stevens (lásd 1. kép), aki később az Andrássy-gyerekek nevelője lett. Édesapja születése előtt meghalt, édesanyja egyedül nevelte őt és nővérét. Valószínűleg anyagi okok vezették arra, hogy nevelőnőként tevékenykedjen külföldön. Családtagjai között nem ő az egyetlen, aki ezt az utat választotta, hiszen testvére Angliában nevelősködött, nagynénje pedig közvetítőként működött. Lánykorában először a franciaországi Boulogne-ba, majd Dunkerque-be költöztek.³ Az ottani zárdában nevelkedő lány kiválóan megtanult franciául, amiért leveleiben többször is háláját fejezte ki. Protestáns nevelésben részesült, ami az egész felfogását áthatotta; vélekedése szerint a gyerekek modorán már korán meglátszik, ha egy protestáns faluban nőnek fel.⁴

Andrássy Károlyné letenyei birtokára Mary Elizabeth először nagynénje nyomán került társalkodónőként, 1864-ben. Mindössze szűk fél évet töltött el az elzárt, egyhangú zalai kastélyban, majd fordulat következett: Andrássyné Kendeffy Katinka elkérte a lányt anyósától nevelőnőnek három gyermeke mellé.⁵ Ezt követően a gróf Andrássy család zempléni birtokain és pesti lakhelyén éltek felváltva. Itt már élénk társasági élet folyt, ami a lánynak kifejezetten elnyerte tetszését. 1867 februárjában a kiegyezési tárgyalások sikere következtében a családfő megbízást kapott, hogy alakítson felelős kormányt. Ezután a család a Sándor-palotába költözött, és Mary Elizabeth Stevens elmondhatta, hogy a kiegyezés utáni Magyarország miniszterelnöke gyermekeinek nevelője.⁶

A családhoz érkezésekor, augusztus végén nagyon jó véleményrel volt a gyerekekről. A négyéves Duci, a hétéves Tivadar és a hatéves Ilona jól beszélt franciául, hiszen kisgyermekkoruktól volt francia nevelőnőjük. A gyermekek kedvesek, jól neveltek voltak, mert a gróf és a grófné nem engedett meg semmilyen szertelenséget.⁷ Novemberben azonban már panaszkodott nővérének, hogy bár az Andrássy-gyerekek mellett állandóan angol nevelőnők és *bonne*-ok vannak, semmit sem tudnak, nem is olvasnak.⁸ Valószínűsíthető tehát, hogy nem a tanulmányokra helyezték a hangsúlyt, hanem a jólneveltségre.

² STEVENS 2007, 12.

³ Uo. 14.

⁴ Uo. 83.

⁵ Uo. 70.

⁶ Uo. 205.

⁷ Uo. 72.

⁸ Uo. 2007, 84.

Maryvel párhuzamosan nővére is nevelősködött egy 5 éves Maud nevű kislány mellett Angliában. Folyamatosan tanácsokat kért tőle, és összehasonlította saját neveltjeivel a kislányt. Tőle kért régi gyermekkönyveket is, amelynek segítségével elkezdhetette az angol nyelvórákat a két nagyobbik gyerekkel.⁹ Nem rögtön a leckék anyagát sajátíttatta el velük, hanem igyekezett hozzászoktatni őket a nyelvhez. Megtanította mindannak a nevét, ami körülöttük van, amit tesznek, és amit akarnak. Mindig angolul szólt hozzájuk, és utána lefordította franciára, hogy mindkét nyelvet gyakorolják. Nővére tanácsára igyekezett mindig szemléltetni, amit tanított, ezzel is hozzájárulva a tanulás megkönnyítéséhez. Ekkor még így nyilatkozott róluk: „Nagyon jó és kedves apróságok, és ragaszkodnak hozzám; könnyű velük bántni, mert jó nevelést kaptak, szőfogadatlanság, szécsély nem volt megengedve nekik.”¹⁰

Az utazások alkalmával is nagyon jól elboldogult a gyerekekkel, hiszen türelmesek voltak, főleg, ha volt a kocsiban egy kis csoki és sütemény. A nevelőnő még nem vállalta szexuális felvilágosításukat: amikor a gyerekek érdeklődtek, hogy honnan érkezik a kisbaba, ezt válaszolta: „»Az angyalok hozzák őket, mert a kisbabák Istentől érkeznek.« »Igen – felelték –, de senki sem látott még angyalokat, a mama mondta, és neki mégis születtek kisbabái.« »Erre azt válaszolta: »Igen, mert az angyalok csaknem mindig éjszaka jönnek.« »És az hogy van – kérdezte Ilona –, hogy a Mama mindig beteg, amikor a kisbaba megérkezik? Ez nagyon furcsa.« »A Mama nem beteg, de ágyban marad, hogy melegen tartsa a babát, aki nagyon könnyen megfázhat.« »¹¹

A legtöbb gondja Ilonával akadt a nevelőnőnek. Leveleiben hosszasan elemzi hiányosságait, aminek pótlása rá hárul. Terebesi első levélében már rámutat Ilona hibáira. Van, mikor könnyen tanul, másnap meg nem tud semmit, „[T]usta, álmodozó módon tanul, nem szentel figyelmet a tanulásnak”.¹²

Ilonát reggel nyolckor tanította, mert jobban folyt a munka a jó alvás és a reggeli éltető hatása alatt. Egy nap 3 órát foglalkozott vele, hisz kisgyermek volt még. Nagy türelemre volt szüksége vele kapcsolatban. Ha megtanított neki két verset, a harmadikkal már teljesen belezavarta. Ha pedig egy tündérről szóló történetet mesélt

1. kép. Mary Elisabeth Stevens

Forrás: Stevens 2007, oldalszám nélkül

⁹ Uo. 86.

¹⁰ Uo. 88.

¹¹ Uo. 262.

¹² Uo. 89.

neki, azonnal összekeverte egy bibliai történettel – így eshetett meg, hogy egy meseben szerepelt Hüvelyk Matyi és Noé. Az igaz és a hamis, a kitaláció és a tény kavardott Ilona fejében, amelyet a nevelőnőnek nehéz volt helyre tenni.¹³

Néhány hónappal később Ilona fejlődéséről számolt be, és kifejtette véleményét, mi szerint sikerült megkedveltetnie magát a kislánnyal. Számos kérdésben kötelességtudatra kívánta nevelni, mert e téren voltak hiányosságai. Ezért testvérétől kért két könyvet: első verses könyveit és édesanyja bibliai történeteit, melyekkel rá kívánta bírni Ilonát a kérdezésre és gondolkodásra.¹⁴ Nem tett másként akkor sem, amikor a zongoraleckékre kellett felkészülnie, hiszen itt nem állt rendelkezésére elég anyag, amire támaszkodhatott volna.

A nevelőnő 1865. júliusi levelében azt írta, hogy Ilonára a makacsság egyre kevésbé jellemző, úgy érezte, sikerült megszélídítenie. Ám ugyanebben a hónapban máris rácáfolt erre. Amikor nem volt hajlandó kiejteni egy általa jól ismert szót pusztán csintalanságból, büntetésképpen hatszor ki kellett azt betűznie. Amikor ezt sem tette meg, duplázódott a büntetés. Végül azzal fenyegette meg a nevelő, hogy bezárja a szobájába, mellyel már sikerült a kislányra hatni. Az eset után így nyilatkozott: „*a kis majom, ha úgy akarja, néha nagyon kímerítő tud lenni, és mindig azonnal nyafogni kezd, amit egyáltalán nem bírok elviselni*”.¹⁵

Hiába bosszankodott sokat Ilona miatt, kedvelte a kislányt, hiszen születésnapjára egy teljes babakelengye varrását vállalta el. Ebben nemcsak ő, hanem a szobalányok és a grófnő is részt vett. Érdekes, hogy annak ellenére, hogy Ilona egy arisztokrata család kislánya, a babái ezelőtt csupaszon heverték. Az ajándék boldogsággal töltötte el a kislányt, a hasznos ajándék így elérte a kívánt hatást.¹⁶

Az egyik szeptemberi levelében a nevelőnő így fogalmazott: „*Úgy gondolom, hogy az én édes kis gyötrelmem, Ilona – mert néha valóban az – igazából jót tesz nekem, mert türelemre szoktat. Néha valósággal kőpadra von, annyira fel tud bosszantani dolgaival*”.¹⁷ Panaszkodott 1867. márciusi levelében is, hogy nem tudta Ilona fejébe plántálni a szorzótáblát. Még a kettővel való szorzás sem ment neki, hiszen kétszer hatra minduntalan azt válaszolta, hogy hét.¹⁸ A zenetanulás sem ment túl könnyen Ilonának, hisz hiába készült fel az órára, mire megérkezett a mester, mindent elfelejtett: „*annyi gondot okoz mind nekem, mind a zenetanárnak, hogy csaknem belepusztulunk*”.¹⁹

Ilonának 1867 karácsonyára gyapjú kézimunkát kellett készítenie, s a folyamatot nevelőnője felügyelte. Nem merült ki azonban ebben a gyermek feladata. A Karátsonyi grófokkal szerepelnie kellett egy vígjátékban, meg kellett tanulnia egy karácsonyi jókívánságot. A nevelőnő úgy vélte, nem okos dolog bemagoltatni egy gyermekkel egy sor olyan mondatot, amiből semmit sem ért. Ráadásul egy négykezes

¹³ Uo. 113.

¹⁴ Uo. 140.

¹⁵ Uo. 155.

¹⁶ Uo. 158.

¹⁷ Uo. 169.

¹⁸ Uo. 207.

¹⁹ Uo. 237.

zongorajáték megtanulása is várt Ilonára, amit meglepetésnek szántak édesanyjának. Az ünnepek tehát nem csekély feladatot róttak a gyermekre.²⁰

Tivadarról, a nagyobbik fiúgyermekről a nevelőnő kezdetben pozitívan nyilatkozott: „*kedves, derék, hétéves fiúcska, gyors felfogású és értelmes*”.²¹ Egy év múlva már más-ként írt róla: igazán jó apróság, csak a tanóra alatt folyton ásítózik, és kérdezzgeti, mikor lesz vége. Később így nyilatkozott: „*a létező legnagyobb semmittevő, akivel valaha is találkoztam*”.²² A nevelőnek egyre inkább fogyott a türelme a gyerekek mellett. Kezdetben mindegyikőjükéről jó véleménnyel volt, ám a hiányosságok és személyiségbéli hibák később nagyon bosszantóvá váltak számára.

Magyarországi tartózkodása alatt többször is írt levelében arról a félelméről, hogy elküldik. Elkésérlítette őt nevelőnői helyzete: túl fiatal, hogy magasabb fizetést kapjon, protestáns vallása miatt pedig a királyi családok nem foglalkoztatták; sem Pesten, sem Bécsben nem volt állás, mert a gyermekek nem voltak olyan korban, amikor szükség lehetett volna rá.²³ Az öreg grófnő nem akarta, hogy Ilona nyolc éves korán túl nevelősködjön a gróf Andrássy családban, mert hiányolta zenei tudását és francia, illetve angol kiejtését sem tartotta megfelelőnek. Így fogalmazott: „*Nem hagyhatom, hogy ott maradjon, nem tudnék nyugodtan meghalni*.”²⁴ A grófné azonban nem hallgatott anyósára, hiszen a fiatal lányban teljesen megbízott. Mivel az Andrássy családból hiányzott a vallásos szellem, nem tartották protestáns vallását zavarónak.

A gyermekek fejlesztése mellett párhuzamosan a nevelőnő maga is tanulmányokat folytatott. Nemcsak a magyar, hanem a német tudása is gyarapodott. Álma az volt, hogy ügýiratokat másoljon.²⁵ A németet olyannyira megkedvelte, hogy itt tartózkodása vége felé beszerzett néhány könyvet, hogy hazavigye magával. Beiratkozott Budán egy könyvtárba, amelynek remek volt a német könyvállománya.²⁶ Német tanárra 1868 végére már nem volt szüksége, hisz egyedül is elboldogult. Kívülről tanult meg néhány szöveget, főleg Schillert kedvelte.²⁷ Emellett zongora leckéket is vett és megtanult úszni is a gyerekekkel együtt.²⁸ Szórakozásra is volt lehetősége, hiszen eljutott színházba, operába, hangversenyre, bálba és soirée-ra. Ezeken az esteken nemcsak tánceleckéket vettek a felnőttek, hanem játékok és egyéb szórakozások vártak rájuk. Biztosítottak számára szabadnapokat is, amikor a nagyfi vigyázott a gyerekekre.²⁹

Feltárul a naplóban a nevelőnő személyisége is. Angolként egy idegen országba, kultúrába került, de elég művelt és intelligens volt ahhoz, hogy hamar megismerje

²⁰ Uo. 240.

²¹ Uo. 90.

²² Uo. 117.

²³ Uo. 132.

²⁴ Uo. 140.

²⁵ Uo. 296.

²⁶ Uo. 232.

²⁷ Uo. 203.

²⁸ Uo. 290.

²⁹ Uo. 244.

az új környezetet. Nyitott szemmel járva meglátta a korszakalkotó eseményeket, amelynek ő csak szemtanúja, nem főszereplője lehetett. Tudását Magyarországról nyelvi akadályok miatt nem tudta elég gyorsan bővíteni, ráadásul egy-egy társasági esemény során elkapott beszélgetésből nem tudott teljes képet kialakítani egy adott témáról. Ezért lehet az, hogy gondolkodása előítéletes, az arisztokraták félinformációján alapult. Megjelenik leveleiben a nemzeti vívmányaira büszke angol hölgy felsőbbrendűségének érzése is.³⁰ A személyes tapasztalatok révén azonban gondolkodásában megfigyelhető némi enyhülés is, még egy zsidó istentiszteletet is szívesen meghallgatott, és három év magyarországi tartózkodás után már úgy nyilatkozott, hogy „[i]nkább egy vacsora a szokásos formaságaival, mint egy piknik egy kedves, árnyas erdőben.”³¹

Magatartásában érdekes kettősség érhető tetten. Miközben távolságtartó módon szemlélte a mágnások életvitelét, maga is élvezte a kényelmet, kihasználta a művelődési lehetőségeket és részt vett a költséges bálokon. Élvezte a vidám társasági életet, melyet a rokonok és a baráti körök szerveztek a családnak.³² Objektíven látja a család és egyben a mágnások hibáit, aminek leveleiben hangot is ad: „*De az arisztokrácia különben is mindig unatkozik, ez a nagyság ára bitemre.*”³³

Nem a nevelőnő volt az egyetlen, aki a gyermekek oktatásában szerepet kapott az Andrassy-házban. Érkezésekor már volt a gyermekek mellett egy Emma nevű francia kisasszony, aki 1867 májusáig gondoskodott a gyerekekről.³⁴ A legnagyobb gyermeket már 1864-ben egy fiatal házi tanító oktatta. Egymást is tanították a nevelők: a házi tanító magyar nyelvre oktatta az angol nevelőnőt, aki pedig angol tudását csiszolta a házi tanítónak.³⁵ Az ifjú tanítót fél év múlva váltotta fel Bakonyi Úr,³⁶ mellette 1867 decemberétől a gyermekek oktatását egy Laza nevű magyartanárra bízta.³⁷ Emellett említést tett egy írástanárról is. Bakonyi Úr távozása után a miniszterelnökségből egy titkár vállalta feladatkörét, amíg meg nem találták a megfelelő személyt.³⁸ 1868 novemberében a nevelőnő megítélése szerint egy igazi úriember került a családhoz Mühlbeck tanító személyében, aki kitűnő szervezőképességről tett tanúbizonyságot a gyermekek órái kapcsán.³⁹ 1868 októberében a grófné egy második házitanítót is felfogadott a két kisebb gyermek mellé, aki többféle tárgy tanítását is elvállalta.⁴⁰ Ettől az évtől kezdve egy Mademoiselle Manion nevű hölgy adott

³⁰ Uo. 16.

³¹ Uo. 169.

³² Uo. 15.

³³ Uo. 219. Érdekes, hogy ezeket a sorokat franciául vetette papírra, talán ezzel emelve ki az angol szövegből.

³⁴ Uo. 207.

³⁵ Uo. 90.

³⁶ Uo. 132.

³⁷ Uo. 249.

³⁸ Uo. 263.

³⁹ Uo. 305.

⁴⁰ Uo. 309.

francialeckéket a gyermekeknek. 1868 júniusában került a családhoz egy francia szobalány. Bár a genfi lány nem nevelői szerepet kapott a házban, mégis rábízták a gyermekeket egy-egy séta alkalmával francia tudásuk gyarapítása érdekében.⁴¹

A tanítók és nevelők mellett a zenetanár, Gobbi úr is részt vállalt képzésükben.⁴² Mivel elég sok váltásra került sor a házitánítók között és a nevelőnő zongoratudása is szépen gyarapodott, nevelői szerepköre egyre bővült. Kezdetben csak angol nyelvre tanította a gyermekeket, de legfőképpen Ilona felügyelete volt a feladata. Amikor a francia kisasszony távozott az Andrassy-háztól, már a francia nyelvleckéket is ő adta délutánonként. Magyarországon tartózkodása második évében zongoraleckéket is adott Ilonának, majd a harmadik évben történelem, nyelvtan, földrajz tantárgyakkal bővült a tanított tantárgyak köre.⁴³ Ez azonban csak ideiglenes feladatnak számított, amíg a család meg nem találta a megfelelő házitánítót. Az 1868. év második felétől már újra csak az angol tanítására és Ilona felügyeletére korlátozódott feladatköre.⁴⁴

Gróf Apponyi Albert emlékiratában nem emelte ki nevelőit. Csupán annyit említett meg, hogy annak dacára, hogy családja gyermekkorában külföldön tartózkodott, mindig volt magyar nevelője, és ezt a nyelvet sajátította el először⁴⁵ és ezt a nyelvet sajátította el először. Kezdetben egy művelt papot bízták meg szülei, hogy irányítsa nevelését, majd 1855-ben Badenben kezdte meg gimnáziumi tanulmányait egy nagy tudású házitánító vezetésével.⁴⁶ Bár nem kifejezetten nevelői szerepben léptek fel, de 1857-től tanárai a jezsuiták iskolájában különösen nagy hatást gyakoroltak rá, sokat javítottak jellemén.⁴⁷

Másképp formálódott jelleme a Zichy fiúknak. Gézának és három fiútestvérének neveléséről kezdetben dajka gondoskodott, de amikor Géza három éves volt, megbetegedett, és helyét Csiky Mihály vette át. Fiúgyermekről lévén szó, nem nevelőnőre bízták őket, hanem egy idősebb, művelt férfira. Géza legkisebb gyermekként nevelője szobájában aludt.⁴⁸ Mivel Csiky bácsi nem bírt a csintalan Ernővel, felvettek mellé egy lengyel születésű francia nevelőt. Azonban hiába érkezett gróf Zichy Géza szerint Szent György lovag a sárkány ellen, Ernőt nem sikerült kordában tartani. Egyszerűen kigáncsolta nevelőjét, aki emiatt a sárba bukfacezett.⁴⁹ Egyik alkalommal, amikor gyomorfájdalmai voltak és napokig az ágyban kellett diétáznia, egy társalgót rendeltek az ágya mellé, név szerint Lojka Károlynak, az ifjú segédnevelőnek a személyében.⁵⁰ Csiky Mihály mindig a Zichy-fiúk mellett volt, hiszen élete végéig a család jó barátja és tanácsadója maradt. Amikor testvére, Ernő beteg lett,

⁴¹ Uo. 290.

⁴² Uo. 243.

⁴³ Uo. 262.

⁴⁴ Uo. 312.

⁴⁵ APPONYI 1922, 15.

⁴⁶ APPONYI é. n., 18.

⁴⁷ APPONYI 1922, 14.

⁴⁸ ZICHY 1912, 57.

⁴⁹ Uo. 66.

⁵⁰ Uo. 72.

Csiky bácsi ápolta súlyos vesebajában. Látható tehát: Csiky nem egyszerűen a hivatásos nevelő szerepét töltötte be, mindazonáltal mellette más emberek is meghatározó hatással voltak a gyerekekre. Ilyen egyéniség volt például gróf Caraciallo Vilmos, akit Csiky Mihály 80 éves korában élete végéig tanácsadójaként tudhatott a saját oldalán; a hat nyelven író és olvasó férfira valóságos élő lexikonként tekintettek.⁵¹

Tanulmányok

2. kép. Ifj. Gróf Andrassy Gyula

Forrás: Stevens 2007, 78.

A kor szokásainak megfelelően mindhárom általunk vizsgált arisztokrata magánnevelésben részesült már kisgyermekkorától fogva, eltérések pusztán a gimnázium tekintetében mutathatók ki.

Gróf Andrassy Gyula (lásd 2. kép) a budapesti piarista gimnázium magántanulója volt, így csak az év végi vizsgákat tette le az intézményben. Az érettségi után 1 évet töltött a honvédség 4. huszárezredénél, ahol hadnagyi rangot szerzett, de a harcias erényektől továbbra is távol állt. Apja szándékait követve, hozzá hasonlóan diplomata akart lenni. Pályája azzal kezdődött, hogy apja beajánlotta fogalmazójelöltnek a konstantinápolyi követségre. Az úton való elindítása sikeresnek bizonyult, hiszen 1884-ben sikeresen letette a diplomata vizsgát, majd pedig az uralkodó kinevezte követségi attasévá, és Berlint jelölte ki számára követségi helyül, ahol aztán elvégezte a jogi fakultást.⁵²

Gróf Apponyi Albert (lásd 3. kép) 11 éves koráig otthon nevelkedett. Egy művelt magyar papot bíztak meg szülei, hogy irányítsa nevelését, majd 1855-től Badenben kezdte meg gimnáziumi tanulmányait egy nagy tudású házitanító vezetésével.⁵³ 1857-től Kalksburgba, a jezsuiták ottani frissen megnyílt intézetébe került. Azért esett erre az iskolára a szülők választása, mert Magyarországon ekkor még hasonló iskola nem volt (Kalocsát 1860-ban vették át a piaristáktól), a szerzetesekben pedig megbíztak.

⁵¹ Uo. 77.

⁵² SZALAI 2003, 7–15.

⁵³ APPONYI é. n., 15.

Apponyinak ebben az iskolában nemcsak az idegennyelv-tudása bővült, hanem szó-noki készsége is itt fejlődött ki. Ő volt az úgynevezett házi deklamátor az évváró és egyéb ünnepélyeken. Az érettségit a Theresianumban tette le 1863-ban, mert ekkor még nem volt nyilvánossági joga a jezsuiták intézményének.⁵⁴

A gimnázium elvégzése után nem ment rögtön egyetemre, hanem két évet kizárólag bölcsészeti tanulmányoknak szentelt autodidakta módon. A második évvel párhuzamosan azonban megkezdte jogi tanulmányait mint magántanuló, Bécsben. Az első két évet itt, majd a következő kettőt Pesten végezte 1866 és 1868 között. A fővárosunkban folytatott tanulmányainak az volt az oka, hogy szülei ideköltöztek az 1865. évi országgyűlésre, és ez felkeltette Apponyi érdeklődését a magyar politikai élet központja iránt. 1868-ban sikeresen letette a bírói vizsgát, azonban az erre épülő államtudományi vizsgát már elhalasztotta.⁵⁵

Az igen tudatos gróf Apponyi Albert nem tartotta elegendőnek az egyetemi képzés nyújtotta nemzetgazdaság-tudomány ismereteit, ezért autodidakta módon tovább akarta magát képezni a témában. Utazni akart, tapasztalatokat kívánt szerezni Európában. Tisztában volt vele, hogy az ő hivatása a politikai pálya, ezért az erre való előkészületek terén tökéletességre törekedett. A bírói vizsga letétele után kétéves tapasztalatszerző körútra indult, hogy felkészítse magát választott hivatására. Szülei beleegyezésével önállóan indult útnak, nem csatlakozott hozzá nevelő. Ez idő alatt hosszabb látogatást tett Párizsban, majd 1869 őszén részt vett a Szezeicsatorna megnyitásán, 1870-ben pedig hat hetet töltött Rómában az I. Vatikáni Zsinat idején. Az utazások alkalmával olyan jeles férfiakkal került összeköttetésbe, akik gondolkodásmódjában és felfogásában formálták. Római tartózkodása legnagyobb élményeként számol be audienciájáról IX. Pius pápánál. Anglia nem szerepelt az utazási helyszínek között, mert úgy gondolta, hogy erre nem elég egy rövidebb utazás, véleménye szerint legalább fél évet kellene rászánnia. Ennyi ideje azonban nem volt, ezért elhalasztotta.⁵⁶

Ezek az utazások visszaemlékezésében csak egy epizódot jelentettek, akkori életének valódi tartalmát a nagy következetességgel keresztülvitt szellemi munka adta meg Eberhardon, ahol főleg társadalompolitikával és közgazdasággal foglalkozott.

3. kép. Ifj. Gróf Apponyi Albert

*Forrás: Bildarchiv Austria.
<http://www.bildarchiv.austria.at/Pre->*

⁵⁴ Uo. 36.

⁵⁵ APPONYI é. n., 16–19.

⁵⁶ APPONYI 1922, 17–24.

Később soha annyi könyvet nem olvasott, mint abban a tudatosan erre szánt két évben. Munkájának meg is lett az eredménye. Amikor 1870-ben az államtudományi vizsgájára sor került, olyan magabiztosnak érezte magát, hogy a mélyen tisztelt professzorával tudományos vitába keveredett. : Ebben az évben betöltötte a nagykorúságot – saját megítélése szerint hiányos előképzettséggel – bekerült a képviselőházba (1872).⁵⁷

Az általunk vizsgált két másik arisztokrátahoz hasonlóan gróf Zichy Géza is magánnevelésben részesült, majd a gimnáziumot Pozsonyban végezte el, mint magántanuló. Tanulmányait meg kellett szakítania, amikor 1863-ban egy vadászbaleset során meglőtte saját karját. Ennek nyomán jobb karját amputálni kellett. A 4. osztályba kellett volna lépnie, de eltöltötták mindenféle szellemi tevékenységtől. Édesapjának írt levelében a következőket fogalmazta meg: „*Nem elég, hogy testi nyomorúságomat viselnem kell, még ostoba és műveletlen is legyek? Én tanulni akarok, és be fogom bizonyítani, hogy képes vagyok tanévi vizsgáimat tiszteességgel elvégezni.*”⁵⁸ A korábban akarat nélküli gyermek bátor ifjúvá formálódott a szerencsétlen baleset folytán.

Pozsonyban végezte el a jogakadémiát is. Viselkedése elég ügyetlennek bizonyult abból kifolyólag, hogy nem volt jártas a nyilvános iskolában. Az első előadáson szükségesnek vélte a bemutatkozást: „*Uraim, az én nevem Zichy Géza – a reakció természetesen kacagás – Azt hittem, hogy érett ifjak közé lépek, de sajnálattal látom, miszerint csak tanulók vannak.*”⁵⁹ Rövid időn belül azonban megszokta a környezetet, és vezető pozíciót töltött be a diákok között. Ő volt a segélyegylet, a vívőkör elnöke és az énekeskör alelnöke.

Érdekes, hogy a jelen írásban vizsgált három személy közül egyedül gróf Apponyi Albert számol be külföldi utazásairól, ami kifejezetten abból a célból indult, hogy megismerje más országok politikai, társadalmi helyzetét, és összehasonlítsa Magyarországgal.

Nyelvek

Az európai arisztokráta szoros kapcsolatban álltak egymással, így mód nyílt a különböző kultúrák párbeszédére is. A kapcsolattartáshoz elengedhetetlen volt a jó nyelvtudás. Az Andrássy-gyerekek a francia és az angol nyelvben voltak igazán járatosak – erről a *bonne-ok* és az angol nevelőnő egyaránt gondoskodtak. Ennek ellenére gróf Andrássy Gyula francia nyelvvizsgálója a diplomata vizsgán történő megmérettetés során a bizottság megítélése szerint kissé hiányosnak bizonyult.⁶⁰

Gróf Apponyi Albert nagymamája Zichyként hiába tartozott az egyik legrégebbi magyar főnemesi családhoz, a Mária Terézia korabeli arisztokrata életstílusnak köszönhetően egy szót sem értett magyarul.⁶¹ Míg az egy generációval fiatalabb

⁵⁷ APPONYI É. N., 55.

⁵⁸ ZICHY 1912, 110.

⁵⁹ Uo. 142.

⁶⁰ SZALAI 2003, 13.

⁶¹ APPONYI É. N., 25.

Széchenyi Istvánnak vagy Batthyány Lajosnak még külön meg kellett tanulniuk magyarul, a konzervatív szellemű gróf Apponyi családban Albert már magyar nyelven nőtt fel, de már gyermekkorában tökéletesen megtanulta a nyugat-európai nyelveket.⁶²

Egy hétéves korában történt anekdotából kiderül, hogy a művelt, francia szellemenben nevelkedett nagymamája kisebb vizsga elé állította, hogy felmérje francia nyelvismeretét, sőt, ezen a nyelven – a család egyik szokása szerint – a gyermekek színdarabokat is adtak elő a rokonok születésnapján.⁶³ A gyermek számára tehát bizonyára rendelkezésre állt egy személy, akitől a francia nyelvet tanulhatta, de ezt nem hangoztatja emlékirataiban.

Ugyanakkor tudjuk, hogy kiemelt helyet foglalt el a francia mellett a német is. Nem jelentett számára gondot áttérni erre a nyelvre, amikor a kalksburgi kollégiumba került, hiszen már előtte is tökéletesen beszélte. Ugyanez áll a latinra is, amelyet Apponyi egy év alatt sajátított el.⁶⁴ Gyermekkorában gyakran hallgatta édesapja beszélgetését politikus társaival, ami felébresztette benne a vágyat, hogy latin tudásban hasonló fokra jusson. Ez megfelelő motivációt nyújtott számára, így történhetett, hogy meglehetősen rövid idő alatt sajátította el a nyelvet. A latint ebből kifolyólag nem tekintette tantárgynak, anyanyelvi szinten olvasta a könyveket, írta dolgozatait és tartott beszédeket. Visszaemlékezésében megemlíti, hogy e tudás a törvények olvasásánál politikusként nagy hasznára vált.⁶⁵ Az utolsó gimnáziumi években görög tudása is majdnem utolérte a latint. Az angol akkor még nem szerepelt a nevelési programokban, de mire az egyetem alatt tanulmányútra ment, az olasz mellett azt is elsajátította.⁶⁶

Gróf Zichy Géza korántsem volt ennyire tudatos a nyelvművelés terén. Mindenesetre volt francia nevelőjük a lengyel születésű gróf személyében,⁶⁷ s öt éves korában Géza már franciául tudatta érzéseit első szerelmével.⁶⁸ Bár emlékiratában nem szól német nyelvű tanítóról, szülei által valószínűleg ezt is bírta. Egyik betegsége alkalmával három nyelven beszélt álmában⁶⁹ – e három nyelv feltehetőleg a magyar, a német és a francia volt.

Mindhárom arisztokrata ifjú nevelésében jelentős szerepet kapott tehát az idegen nyelvek tanulása. A gróf Andrássy és gróf Zichy család nevelőkre bízta gyermekeik fejlesztését, a nyelvzseni gróf Apponyi Albert pedig részben nevelőktől, részben kalksburgi tanáraitól és tanulmányútjai során sajátította el azokat.

⁶² APPONYI 1922, 9.

⁶³ APPONYI é. n., 26.

⁶⁴ APPONYI 1922, 10.

⁶⁵ APPONYI é. n., 22.

⁶⁶ APPONYI 1922, 10–17.

⁶⁷ ZICHY 1912, 66.

⁶⁸ Uo. 69.

⁶⁹ Uo. 72.

Szülő-gyermek kapcsolat

Sisa József tanulmányában kiemeli, hogy arisztokrata körökben a szülő és a gyermek közötti személyes kapcsolatot a merev szabályok sokasága és a távolságtartás jellemezte.⁷⁰ Mindezt csak súlyosbította, hogy a szülők elfoglaltságuk miatt sokszor távol voltak otthonuktól. Gróf Andrássy Gyula igen fontos pozíciót töltött be a magyar politikai életben, ezért aztán hiába szerette gyermekeit, nem volt ideje velük foglalkozni.⁷¹ Ez a feladat feleségére és a nevelőkre hárult. Nyaranta azonban nem hanyagolta el gyermekeit, hiszen vidéki kastélyaikban minden szabadidejét velük töltötte, s miután elhagyta külügyminiszeri állását, még több időt tudott gyermekeinek szentelni. Bár a nevelés irányítása a felesége kezében volt, nem vette félvállról gyermekei útjának egyengetését; szigorú családfői szerepet töltött be egészen élete végéig.⁷²

1864 és 1869 között a családban alkalmazott angol nevelőnő szerint a gróf Andrássy családban nagymértékben hiányzott a családtagok közötti szeretet. A lányok elrejtették leveleiket anyjuk elől, a gyerekek tartottak szüleiktől, a szülők pedig örültek, ha megszabadultak tőlük. Véleménye szerint a grófnő keveset tudott gyermekei jelleméről, hiszen délutánonként csupán egy órát töltött velük. A gyerekek és a felnőttek élettere teljesen elkülönült egymástól.⁷³ Nem csoda, hogy a gyerekek néha olyan bosszantóak voltak, hiszen fiatal korukban nem csepegtettek beléjük szeretettel szilárd elveket. Szüleik számukra idegenek voltak, akikhez csak tiszta kézzel mehettek oda néhány percre. Csupán tisztelték és becsülték őket, de ez nem szeretet volt. *„Ezek a gyerekek álarcot öltenek a szüleik előtt.”* – írja Mary Elizabeth Stevens.⁷⁴

Véleménye szerint olyannyira magához szoktatta a gyermekeket, hogy jobban szórakoztak vele, mint szüleikkel. Ha oda is mentek a szüleikhez játszani, rögtön engedélyt kértek, hogy visszatérhessenek Maryhez.⁷⁵ Következő levelében már rettenetes gyerekeknek nevezte őket, akik soha nem akartak szüleikkel lenni, és a szülők is akkor boldogok, ha nem kell rájuk vigyázniuk.⁷⁶ Inkább másokra bízták őket, míg ők az arisztokraták társadalmi életét élték.⁷⁷ Az arisztokrata hölgyeket meglehetősen önzőnek tartotta, ami szerinte a gyermekeikkel való bánásmódban mutatkozik meg. Ilona születésnapján a grófnő megígérte gyermekeinek, hogy kirándulnak a hegyekben, de elfoglaltságai miatt végül csak egy órányi kocsikázásra jutott idő, amit a gyermekek csalódottan fogadtak.⁷⁸ Am a nevelőnő sokszor pusztán pillanatnyi benyomásait önti papírra. Nem feltétlenül a szülők távolságtartása volt a jellemző, hiszen sokszor írta leveleiben azt is, hogy a grófnő gyakran játszik együtt gyermekeivel.

⁷⁰ SISA 2005. <http://korunk.org/?q=node/8042>.

⁷¹ WERTHEIMER 1910, 123.

⁷² SZALAI 2003, 9.

⁷³ STEVENS 2007, 270.

⁷⁴ Uo. 318.

⁷⁵ Uo. 239.

⁷⁶ Uo. 248.

⁷⁷ Uo. 254.

⁷⁸ Uo. 286.

Gróf Apponyi Albert egészen más képet festett le családjá kapcsolatrendszeréről, mint a gróf Andrássy családot kívülről szemlélő nevelő. Megfogalmazása szerint a szülői házban kölcsönös szeretet uralkodott. Szülei házasságára érzelmi és szellemi téren tökéletes összhang és bensőségesség volt jellemző.⁷⁹ Kiemelte szülei egyéniségét. Édesapjáról azt írta, hogy kristálytisztá jelleme mellett jószívű és szeretetreméltó volt, amennyire csak ember lehet. A családi körben ridegségnek nyomát sem lehetett látni, annál inkább az ártatlan tréfáknak. Viszonyukról a következőt írta: „*Mi, gyermekei rajongással szerettük őt; viszony közöttünk benső volt, de az apai tekintélyen soha csorba nem esett.*”⁸⁰ Kiemelte, hogy vele minden gondolatát megoszthatta, nem voltak előtte titkai. Így nyilatkozott róla: „*Noha rendkívüli módon imponált nekem s minden kijelentését szentnek és megfellebbezhetetlennek tartottam, ebbe a gyermeki kultuszba a féltelmeknek a legkisebb árnyalata sem vegyült.*”⁸¹

Édesanyját – aki igen fiatalon, 50 éves korában meghalt – ideális, szent nőnek tartotta, hiszen soha mással nem volt elfoglalva, mint hogy férje és gyermekei iránti kötelességeit teljesítse. Szülei jelentették számára minden jónak a megtestesítőit, visszatekintve nem tudott volna szeretetteljesebb családi légkört elképzelni.⁸²

Gróf Zichy Géza ugyancsak felnézett szüleine, különösen édesapja vívta ki gyermeke csodálatát. Nemcsak tisztelete volt az övé, hanem mint ideál lépett fel előtte. Leírta, hogy édesapja igazságos, őszinte ember volt, aki az elhagyatottak pártfogójaként lépett fel. Udvaruk mindig tele volt emberekkel, hiszen beteg, szegény emberek folyamodtak segítségért és tanácsért a nemes lelkű emberhez. Apja senki elől nem zárta el szívét.⁸³ Gyermekeivel sem volt rideg kapcsolata, hiszen részt vett gyermekkedvteléseikben is. Valószínűleg több ideje maradt gyermekeire, mint gróf Andrássy Gyulának, így ő tanította meg őket lovagolni, együtt mentek kirándulni Terebesre.⁸⁴ Sokszor írt együtt töltött sétaikról is. Kitűnik a szülők domináns szerepe a nevelésben; a nevelőké háttérbe szorult, inkább a család jó barátaként léptek fel.⁸⁵

A jobb karját elvesztő gyermeküket különösen féltették szülei. 16 éves korában pénzzel és szülői jó tanáccsal ugyan kiengedték a szülői fészekből, ám a fiú bohém életviteléről értesülve azonnal megérkezett édesanyja dorgáló levele. Édesapja sürgönye sem váratott magára: „*Hazajönni!*”⁸⁶

A szülő-gyermek kapcsolatról – a források különbözősége miatt – meglehetősen vegyes kép tárul elénk. Másképp írt családjáról a felmenőinek méltó emléket állítani kívánó gróf Apponyi Albert és gróf Zichy Géza, s másként az eseményeket külföldi szemmel, mintegy kívülről szemlélő nevelő. A fiúk elfoglaltságát mindenesetre nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

⁷⁹ APPONYI é. n., 23.

⁸⁰ APPONYI 1922, 7.

⁸¹ APPONYI é. n., 22.

⁸² APPONYI 1922, 8.

⁸³ ZICHY 1912, 67–68.

⁸⁴ Uo. 58.

⁸⁵ Vö. uo. 57–58., 74–75., 144.

⁸⁶ Uo. 121.

Nevelési elvek

Az arisztokrácia neveltetésének hazai kutatója, Virág Irén tanulmányában kiemeli, hogy a XIX. század első felében az arisztokrata szülők nagy hangsúlyt fektettek a nevelésre.⁸⁷ Bár a vizsgált családfők nem írtak nevelési programot gyermekeiknek, a szubjektív dokumentumokból mégis kirajzolódik a család felfogása gyermekeik nevelésével kapcsolatban.

A gróf Andrassy családban a nevelőnő nem mindig értett egyet a család nevelési felfogásával, de pozitívként értékeli, hogy a házban „a legszigorúbban betartott szabály a következő: »a gyermekeknek semmilyen okból és semmilyen ürüggyel sem szabad a személyzettel beszélgetniük, a cselédek pedig, ha hozzájuk beszélnek, azonnali elbocsátással büntetendők.«”⁸⁸ Ha ezt nem így tették volna, akkor károsodás érte volna a formálódó, ítélethozatalra még nem képes elmét. A nevelőnő szerint a gyermek számára semmi sem olyan ártalmas, mint a tanulatlan emberekkel folytatott ostoba fecsegés. A szobalánnyal 10 percre sem hagyták együtt Ilonát, mert akár öltöztették, akár vetkőztették, a nevelőnő jelen volt. Véleménye szerint a grófnőt nem társadalmi rangjából fakadó lenézés vezette erre az elvre, mert a gyermekeitől mindig elvárta, hogy illő módon beszéljenek a személyzettel. Ha durvák vagy modortalanok voltak, azonnal bocsánatot kellett kérniük.⁸⁹

Negatívként értékeli a nevelőnő, hogy karácsony napján a szobalány, a gyermekek dajkája, egy inas, a gyerekek és ő maga díszítette fel a fát. A szülők e meghitt eseményen nem jelentek meg. A gyermekeknek adott ajándékok nem nyerték el tetszését. Szerinte csupa haszontalanság, mert nem szórakoztatnak és tanítanak egyszerre. Nem olyan tartós és jó játékok voltak ezek, mint amihez Angliában szokott.⁹⁰

Megállapítja, hogy a francia nevelési módszerek helytelen vonása, hogy a lányokat elvonják minden cselekvési szabadságtól. Így azonban csak oktatják, de nem nevelik őket. Megtanulnak ugyan sok haszontalan szót, de ezzel elméjüket, lelküket nem fejlesztik. Nem úgy bánnak velük, mint értelmes lényekkel, így nem csoda, hogy ha megszűnik a megszorítás, visszaélnék szabadságukkal. Szerinte a szüntelen felügyelet teszi őket azzá, amivé válnak. Anglia dicsőségét abban látja, hogy az anyák megbízhatnak gyermekeikben, mert ugyanúgy viselkednek távollétükben, mint jelenlétükben. „Nagy szükség van anyákra: hol máshol, ha nem az anyaszívben lehet arra a rokonszenvre találni, amely a gyermekek jellemének alapjait biztosíthatja; a gyermeket jó példával ellátni a nő legerősebb erénye.” – teszi hozzá.⁹¹

Feldühítette a megfázástól, a huzattól és a szagoktól való aggódás, amit Magyarországon általánosnak vélt. Nem futkoshattak a gyerekek, ha sétálni mentek, attól félve, hogy kimelegsznek. A szélről óvást tehát nem normálisnak értékelte.⁹²

⁸⁷ VIRÁG 2004, 85.

⁸⁸ STEVENS 2007, 248.

⁸⁹ Uo. 249.

⁹⁰ Uo. 93.

⁹¹ Uo. 112.

⁹² Uo. 122.

Nem tartotta helyesnek a grófnő azon gondolatát, hogy a gyermekeknek nem kell túl korán templomba járniuk, és hittant sem kell tanulniuk, mert hamar megunják. Szerinte komolyan kell beszélni a gyerekeknek Isten jóságáról, így nem fognak megcsömörleni. Úgy gondolja, ha nem szoktatják őket a templomba járásra, akkor később kétszeresen fognak lázadni ellene. Vasárnap délelőttönként mindig olvasott nekik a Bibliából, hogy hozzászokjanak e különleges kötelességhez.⁹³ „*Szomorú látni milyen pogány módon nevelkednek, sosem járnak templomba, a szüleiket sem látják soha templomba menni, és számukra a vasárnapot a többi naptól csak az különbözteti meg, hogy olyankor több idejük jut a játékra.*” – írta.⁹⁴ Az Andrássy családban a vallásos nevelést valóban teljesen mellőzték, ifj. gróf Andrássy Gyula már fiatalon ateistává vált.⁹⁵

Az angol nevelőnő nem szerette, ha a gyerekekre házitanító vigyázott, mert mellette szerinte csak neveletlenné váltak.⁹⁶ Elítélte őket, mert szerinte olyan fiatalember, akik komolyabb neveltetésben nem részesültek. Csupán adósságaikat akarták kifizetni, amit házitanítóként szereztek. Ugyanakkor olyannyira nagyra tartották magukat, hogy kinyilatkoztatásaikat törvényként hirdették.⁹⁷ A nevelőnő ezen előítélete valószínűleg személyes konfliktusból ered, s így aztán minden házitanítóra általánosítva jelent meg vélekedésében.

Nem tetszett neki, hogy a gyerekek gyakran panaszkodtak szüleiknek, de a szülőket is hibáztatja érte, hiszen elővigyázatlanságot követnek el azzal, hogy panaszukat meghallgatják.⁹⁸ Tivadar vizsgálán teljesen felháborodott az angol nevelőnő. Túl könnyűnek találta egy 12 éves fiú eszéhez. Szégyenletesnek tartja azt a részrehajlást, amit a gyermek felé tanúsítanak, csak azért mert mögötte rang vagy éppen tömött pénztárca van. Szerinte a szegény gyerekek nem jutnak ilyen könnyen át a vizsgákon, így – teszi hozzá – nem csoda, hogy a grófnőt lenyűgözte gyermeke tudása.⁹⁹

Gróf Apponyi Albert neveltetésénke középpontjában Kiss Endre szerint két vezető eszme érhető tetten: az általános harmóniára törekvés és a kiváltságtudat kifejlesztése.¹⁰⁰ Apponyi vallomása szerint olyan családi légkörben nőtt fel, ahol az erkölcsileg jó magatartás természetesnek, a rossz pedig inkább csak elméletben létező konstrukciónak tűnt számára. Részéről ez nem aszketizmus volt, hiszen, bár nevelésében érvényesült a kellő szigor, szem előtt tartották a gyermekkor boldogságát is. Emlékiratában kiemeli családi nevelésük szerencsés vonását, melyben a tekintély és a szeretet, a vidámság és a komolyság egyensúlyban tudott maradni.¹⁰¹ Kiss Endre szerint nem más volt ez, mint a belső háttér, a családi harmónia.¹⁰²

⁹³ Uo. 238.

⁹⁴ Uo. 261.

⁹⁵ SZALAI 2003, 12.

⁹⁶ STEVENS 2007, 221.

⁹⁷ Uo. 255.

⁹⁸ Uo. 260.

⁹⁹ Uo. 132.

¹⁰⁰ KISS 1986, 7.

¹⁰¹ APPONYI 1922, 8.

¹⁰² KISS 1986, 7.

Kiss szerint a család nevelésében tetten érhető az általános harmóniára törekvés is.¹⁰³ Apponyi visszaemlékezésében kitér arra, hogy a társadalom rút oldalát nem ismerte. Tudta, hogy vannak bűnözők, akiket bezárnak, de hogy néhányan szabadon lehetnek, arról nem volt tudomása. Elképzelhetetlen volt számára az is, hogy nem minden család él kölcsönös szeretetben, és nem minden igaz, amit mondanak. Ez a naivitás megítélése szerint később jellemvonásává válik, de ennek inkább áldásos hatását tapasztalta.¹⁰⁴

A gróf Andrássy családdal ellentétben nevelésében központi helyet töltött be a vallás. Nem egyszerűen a templomba járásról, a már-már rutinná váló imádkozásról van szó, ennél sokkal többet nyújtott ez számára. A szülői házból összhangot látott a hit és a cselekedet, a tanítás és a példa között. Nemcsak otthonukban valósult ez meg, hanem közvetlen környezetében is. Így teljesen természetesnek vette, hogy az ember a szerint él, amit igaznak vall.¹⁰⁵ A jezsuiták iskolájában is a tanítás és a példa összhangjával találkozott, így nem meglepő, hogy az élet viszontagsága sem ingatta meg katolikus hite szilárdságát. Mély vallásosságát jól mintázza, hogy ugyanaz az oltárkép díszíti birtoka kápolnáját, mint ami előtt hét évesen Griesben térdepelt. A visszaemlékező számára ez jelképezi a szülői házból kapott legnagyobb ajándékot: a rendíthetetlen hitet.¹⁰⁶

Kiss Endre szerint az általános harmóniára való törekvés a család mély vallásosságában is megfogható. Ugyanakkor roppant érdekes összefüggésre világít rá Apponyi emlékiratát elemezve: miután számára a rossz csak valami, szinte csak elméletben létező jelenség, mint például a pestis, melyben – annak minden szomorúsága ellenére – nem látja a veszélyt, ennél fogva érzés- és gondolatvilágában a harmónia válik természetessé és az általános válik kivételessé. Kiss interpretációja szerint mindez rögzült Apponyi gyermekévei alatt.¹⁰⁷ Bizonyítja ezt az is, hogy mint azt Apponyi említi, olyannyira beleivódott ez a felfogás, hogy még szomorú tapasztalatai sem tudták ebből kizökkenteni: „*sem a modern tudományosság minden irányzatával való megismerkedés, sem az élet viharai bennem soha egy percre meg nem ingatták katolikus hitem szilárdságát.*”¹⁰⁸ Személyisége mélyén olyan alapvető igazságok kristályosodtak ki, melyek fölötté állnak a később szerzett élettapasztalatoknak.

Apponyi szülei fontosnak tartották, hogy gyermekük nyilvános iskolába járjon. Erre azért volt szükség, mert így látták biztosítva gyermekük önállóságát, jellemének kifejlődését. Szerintük a hasonló korú társak nélkül ez nem valósulhat meg. Az iskoláról vallott jótékony hatás Apponyi szerint beigazolódtott. Kigyógyult túlérzékenységéből és indulatosságából is, ami felnőtt korában sem jött elő újra. Gróf Apponyi Albert visszaemlékezik a kalsburgi nevelési elvekről is: „*Mindenféle sablón, minden üzletszerűség számúze volt, ellenben szeretetteljes gondoskodás nyilvánult meg minden egyes növendék iránt, a lehetőség szerint az individualitás tekintetbevételével. Szóval a nevelés*

¹⁰³ Uo. 7.

¹⁰⁴ APPONYI é. n., 20.

¹⁰⁵ APPONYI 1922, 7–9.

¹⁰⁶ APPONYI é. n., 20.

¹⁰⁷ KISS 1986, 8.

¹⁰⁸ APPONYI 1922, 10–11.

*munkáját itt nem tekintették üzletnek, vagy hivatalos kötelességnek, de magasztos bivatásnak.*¹⁰⁹ „A szellemi javakat nem erőszakolták rá a fiatal lelkekre, mint valami kényszerzubbonyt, de beléjük oltották, hogy aztán a szervezet maga dolgozza fel azokat.”¹¹⁰

Végül, a szülői háznak és a kalsburgi nevelésnek a harmóniára törekvés és a kiváltságtudat kialakításában való együttes hatását juttatja kifejezésre Apponyi következő gondolatsora: „Egyáltalán az idealizmus uralkodott osztályunkban; nem volt divat, mint ma oly gyakran az ifjak körében, minden nemes törekvés cinikus lenézése; ellenkezőleg, bizonyára nem voltunk az ifjúság hibáitól mentesek, de jót akartunk és romlott lelkű fiú közöttünk nem volt.”¹¹¹

A gróf Zichy családban ezzel szemben nem a harmónia kialakítása szerepelt a fő nevelési elvek között, sokkal inkább Géza fiuk személyiségének megerősítése volt a cél. Gróf Zichy Géza (lásd 4. kép) félénk, álmodozó gyermek volt. Édesapja azonban nem akarta elfogadni gyermeke ezen tulajdonságát, hiszen „utóvégre pap lesz ebből a gyerekből”.¹¹² Engedelmes énjét mi sem bizonyítja jobban, hogy mikor büntetésből elvonták tőle az uzsonnát, szobájában megevett 32 legyet ablakpárkányáról.¹¹³ Édesapja nagyon örült, amikor az ideges és kissé gyáva gyermeke vadászni kezdett, hiszen úgy gondolta, az megerősíti.

4. kép. Gróf Zichy Géza

Forrás: Zichy 1912, 88.

A vadász-szenvedély miatt azonban nagy árat kellett fizetnie. 14 éves korában meglőtte jobb karját, amit már nem tudtak megmenteni az orvosok. A tragédia után nevelése középpontjába a féltés került. Ebben az elvben az orvosok is támogatták a

¹⁰⁹ Uo. 30.

¹¹⁰ Uo. 34.

¹¹¹ Uo. 10–14. p

¹¹² ZICHY 1912, 65.

¹¹³ Uo. 68.

szülőket, hiszen Zichynek minden komoly foglalkozást megtiltottak, ennek ellenére a kezdeti elkeseredettség után szinte megerősödött. Az akaratgyenge gyermekből érett ifjú vált.¹¹⁴ Vívóiskolába ment, újra zongorázott, hegyet mászott és átúszta a Dunát.

Az érett, akarat erős férfivá fejlődését az példázza leginkább, hogy az egészséges társaihoz hasonlóan katonának akart állni. Bátyja, Elek már huszárhadnagy volt, amikor 1866-ban háborús hírek keringtek a levegőben, és ő is követni akarta fél karja ellenére. Édesapjának írt levelében kiemeli, hogy csak a kard feledtetheti vele testi fogyatékosságát, apja azonban válaszlevelében elutasította fia kérését. *„Neked a jó Isten élénk felfogást és szellemet adott, a te jövőd nem a kardtól függ, hanem a tehetségtől és eszed súlyos gyümölcseitől. Amíg én élek, soha sem fogok beleegyezni, hogy tanulmányaidat megszakítsd és katona légy. Tanulj tehát szorgalmasan, és maradj nekem és mamádnak engedelmes és jó fia”*.¹¹⁵ Édesanyja is azt szerette volna, ha minden gyermeke betöltené azt a hivatást, amire tehetsége által hivatott. Legkisebb fiának a szellemi tevékenységet szánta. A szülői beleegyezést tehát nem sikerült megkapnia, így a 17 éves ifjú siratta sorsát, mely megfosztotta a dicsteljes haláltól.¹¹⁶

A jogi tanulmányokat nem kedvelte, de apja levele ebben is ad számára instrukciókat: *„Neked okvetlen be kell fejezned jogi tanulmányaidat; tudom, hogy jogász soha sem leszel belőled, de mivel művésztermészet vagy, páncélozni akarlak, hogy saját és embertársaid jogait ismerve szilárd talajon állhass a jövőben”*¹¹⁷

Az elemzett családoknál élesen elválnak a pozitív és a negatív nevelői hatások. Miután művükkel a memoárok szerzői saját identitásukat kívánják igazolni, személyiségüket pozitívan befolyásoló elvekről számolnak be. Ezzel szemben a nevelőnő, nemcsak mint külföldi, hanem mint más társadalmi réteget képviselő individuum, sorra veszi leveleiben a gyermekek fejlődését károsító tényezőket – legfőképpen a gróf Andrássy család valláshoz fűződő viszonyával nem tud megbékélni. A gróf Apponyi családban ezzel ellentétben a katolikus hit adta az alapját nemcsak a családi légkörnek, hanem a nevelési elveknek is, míg gróf Zichy Géza esetében egyértelműen az ifjú jellemének megerősítése volt a kitűzött cél.

Magyar nevelés

A nemzeti nevelésnek sokféle értelmezése ismeretes a szakirodalomban. Az egyik korabeli felfogás, nevezetesen Felméri Lajos megfogalmazása szerint a nemzeti nevelés nem más, mint *„a fegyvelmezés és oktatás oly folyamata, mely az ifjúságot a nemzet érzés-, gondolkodás- és cselekvés-módjába (éthosz) vezeti be. Mondhatnók röviden ezt az átalakulás oly folyamatának, mely szerint a nemzeti éthosz az egyének életbösszává válik.”*¹¹⁸ Felméri nem

¹¹⁴ Uo. 110.

¹¹⁵ Uo. 135.

¹¹⁶ Uo. 136.

¹¹⁷ Uo. 142.

¹¹⁸ FELMÉRI 1890, 84.

csupán az iskola feladatának tartja a nemzeti nevelést, vélekedése szerint ennél sokkal szélesebb körű hatásról van szó, hiszen a gyermekszoba, a háztáj, a szülőföld, az iskola, az egyház, a sajtó, a költészet, a művészet, a tudomány és a politikai intézmények hatását egyaránt magában foglalja. Nem lehet elmenni a nemzeti játékok, a viselet, a történelem megismerése és a hagyományok mellett, amik befolyásolják a gyermek nemzethez kötődő viszonyát. Ezek a motívumok irányítják gondolkodásunkat és cselekedeteinket, és alakítják ki a nemzeti közszellemet. Ehhez a közszellemhez pedig az egyén alkalmazkodik nézeteiben, érzelmeiben és törekvéseiben egyaránt. *„Ekként asszimilálódik lassanként az egyes tag a nemzettest szervezetével, és éli bele magát annak múltjába, s jelen örömeibe és küzdelmeibe.”*¹¹⁹

Idősebb gróf Andrassy Gyula (lásd 5. kép) igen gondos, hazafias nevelésben részesült. Azonban az ő vonatkozásában minden iskolai képzésnél fontosabb volt azon időszak, amelyre ifjúsága esett. Mozgalmas időszak volt ez, melyben a haladásért és nemzetért felbuzduló közszellem uralkodott. Gróf Andrassy, akinek apja is az ellenzékhez tartozott, magáévá tette a kor eszméit, melyek mindvégig irányították hosszú pályáját. Még az ifjúkor szórakozásai közt sem feledkezett meg szelleme műveléséről, politikai hivatásáról.¹²⁰ Apja példáját követve gróf Andrassy Gyula korán beavatta gyermekeit az aktuális politikai ügyekbe. *„Az ifjú Andrassyban mély nyomokat hagyott magyar nemzeti liberalizmus nagy nemzedékéhez tartozó apjának a közügyekkel szembeni odaadása”* – nyilatkozik róla Szalai.¹²¹ Már gyermekkorában a nevelőnő egyik levelében dühödt magyarnak nevezi, aki igen nagyra tartja a becsületet. Az ifjú gróf Andrassy gyűlölt mindent, ami német, ellenben rengeteg történetet ismert a magyar zászlóról, a lovakról és a honvédekről, akik 1848-ban fegyvert fogtak hazájukért.¹²² Tehát már fiatalon hazafias eszméket vallott.

Magyaros nevelését már-már gyanúsán túlhangsúlyozza a konzervatív politikus, gróf Apponyi György fia. Dacára annak, hogy egész gyerekkorát külföldön töltötte, szülei gondoskodtak arról, hogy magyarságtudata kifejlődjön. 11 éves koráig tanulmányait magyar nyelven folytatta egy művelt magyar pap vezetésével. Ez volt az

5. kép. Benczúr Gyula:
Id. gróf Andrassy Gyula
(1887)

*Forrás: Magyar Kódex V.
1999. CD-melléklet.*

¹¹⁹ Uo. 86.

¹²⁰ Andrassy. In *Pallas Nagy Lexikona*.

<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/004/pc000476.html#8>.

¹²¹ SZALAI 2003, 9.

¹²² STEVENS 2007, 93.

első nyelv, amit megtanult, ami akkoriban ritkának számított. Szülei ahhoz a nemzedékhez tartoztak, akik nem sajátították el tökéletesen a magyar nyelvet, a némettel sokkal jobban elboldogultak. Apja azonban, aki Tolna megyében kezdte politikai pályáját, nagyon szépen beszélt a nyelvet.¹²³ Már gyermekkorában megismerkedhetett hazája történelmével és politikai helyzetével. Édesapja megengedte neki, hogy főrangú vendégeivel – gróf Szécsen Antallal, báró Sennyei Pállal, gróf Dessewffy Emillel – folytatott tanácskozásai alatt gyermeke ott kucorogjon a szoba sarkában.¹²⁴ Bevallása szerint magyarsága az apai házban izzó szenvedéllyé fejlődött, és el sem tudta képzelni, hogy valaki magyarabb lehessen, mint apja.

Egy gyermekkori anekdota is bizonyítja, mennyire fontos volt számára a magyarsága. Édesapja hagyatékában találta meg első leveleit, melyben evési zavarait osztja meg édesapjával. Egyik levelében így fogalmaz: „*Ha valamire azt mondják, hogy magyar étel, akkor rögtön megeszem.*”¹²⁵ Azonban egy étellel mégis meggyűlt a baja, amit a következő levelében szóvá tesz: „*nem tudom elbinni, hogy ez csakugyan magyar étel!*”¹²⁶ Születés- vagy névnapok alkalmával gyakran tartottak színi előadásokat a gyermekek a család barátainak és a környékbeli lakosoknak. Ezek egy része magyarul zajlott, amiből sokan nyelvi akadályok miatt alig értettek valamit, mégis hatalmas sikert arattak vele.¹²⁷ Egy másik történet összefügg gyermekkori dührohamaival, amit majd a konviktusban a társak segítségével, éppen az ő csipkelődéseikkel tudott legyőzni. Amint társai megtudták, hogy Bécsben született, rögtön utána kiabálták: „*Hiszen te nem is vagy magyar: Te bécsi vagy!*”¹²⁸ A magyarságára büszke fiatal e mondat mindig ki tudta hozni sodrából.

Felmerülhet azonban kérdésként, hogy Kalksburgban végzett tanulmányai alatt csorbult-e magyarsága. Ez mindig is kényes pontját képezte Apponyi politikai pályájának, így nem meglepő, hogy emlékiratában nyomatékosan foglalkozik e kérdéssel politikai arculatának világossá tétele érdekében. Az iskola gondoskodott a 25–30 magyar diákjáról, hiszen biztosított egy magyar páttert, akivel a magyar nyelvet és irodalmat alaposan megtanulták.¹²⁹ Hetenként kötelező magyar nyelv és irodalom órákat tartottak a magyar növendékek számára. Ezen kívül a nyári hónapok alatt a magyar páter vezetésével nagy sétákat szerveztek, amikor lehetőségük nyílt a magyar nyelv gyakorlására.¹³⁰ Iskolatársaival minél több időt akartak szentelni magyar tanulmányaiknak, így az érettségi előtti nyári szemeszterben engedélyt kaptak arra, hogy egy órával korábban kelhessenek, időt nyerve a magyar irodalom megismerésére. Rajongott a magyar költőkért, s igyekezett ezeket társai között is népszerűsíteni,

¹²³ APPONYI 1922, 9.

¹²⁴ APPONYI é. n., 21.

¹²⁵ Uo. 16.

¹²⁶ Uo. 16.

¹²⁷ Uo. 17.

¹²⁸ Uo. 31.

¹²⁹ APPONYI 1922, 14–15.

¹³⁰ APPONYI é. n. 16., 33–36.

mégpedig azzal, hogy lefordította német jambusokra Vörösmarty Mihály Áldozat című művének utolsó három felvonását.¹³¹

Minden évben előadtak egy hazafias történelmi színdarabot az intézet házi színpadán, amit persze a többség – nyelvi akadályokba ütközve – nem értett, de ez nem csökkentette népszerűségét. Bár gróf Apponyi Albert iskolai évei egybeestek a Bach- és a Schmerling-korszakkal, úgy nyilatkozik, hogy nem érte őket semmiféle sértő atrocitás, amely magyarságukat célozta volna. Hiába jártak a tüzes magyar fiúk osztályok többségű iskolába, sohasem került sor politikai okokból gyökerező összetűzésre.¹³² A jezsuita atyák nem léptek fel a magyar diákok nemzeti érzelmeinek megnyilvánulásai ellen, bizonyára azért, mert Magyarország későbbi politikai vezetőit látták bennük.¹³³

Bár Apponyi édesapja aulikus arisztokrata volt, visszaemlékezéseiben a hazafias neveltetést hangsúlyozza. Felmerülhet kérdésként, hogy hogyan egyeztethető össze az udvarhűség és a hazafias érzelmek. Külföldre járt iskolába, mégis a magyar nyelv volt, amit először elsajátított. Sajátos kettősség figyelhető meg ebben az esetben.

6. kép. Gróf Zichy Lipót

Forrás: Zichy 1912, 87.

Egyértelműbb gróf Zichy Lipót (lásd 6. kép) hazájához fűződő viszonya, amit egész családjára felé közvetített. Gróf Zichy Géza magyaros nevelésével kapcsolatban kiemelendő, hogy a magyar volt az első nyelv, amit elsajátított. Az 1850-es évek végén a család az Ausztriával való kiegyezésben reménykedett. Magyar dalok hangzottak fel, a ruhák, a színház mind magyar érzelmeket tükröztek. Az ellenállás kifejezéséül megszűntek a rangkülönbségek és megnyíltak a börtönajtók.¹³⁴ Ebben a felfokozott helyzetben Géza magyaros neveltetése abban mutatkozott meg leginkább, hogy amikor körülötte minden magyar és nemzeti színű volt, csak azt bánta, hogy nadrágja nem volt magyaros. Irigykedett bátyjára, Ernőre, aki már a másodikat koptatta akkoriban. A legkisebb Zichy azonban megoldotta a dolgot, hiszen 3 pengőt fizetett inasuknak, aki ezért átalakította pantalonját. Zichy így emlékezik vissza: „három legszebb emléke életemnek: első szerelmem, első rendjelem, első magyaros nadrágom.”¹³⁵ Mi sem fejezheti ki jobban ennél, hogy Zichy számára mennyire fontos volt megmutatni magyarságát, hovatartozását.

¹³¹ APPONYI 1922, 14.

¹³² APPONYI é. n., 36.

¹³³ KISS 1986, 10.

¹³⁴ ZICHY 1912, 81.

¹³⁵ Uo. 84.

A 1830-as években a nevelési programok és a házi nevelés hátrányai kapcsán kibontakozó vitákban a nemzeti nevelés hiánya fogalmazódott meg. Egyre inkább előtérbe került tehát a nemzeti szellemű nevelés igénye. Gróf Széchenyi István például azt remélte, hogy gróf Esterházy Károly „szélesvállú fiaiból igazi magyar emberek lesznek, de nem ám betyár, pípás, káposztaevő magyarok, hanem a Nemzetiség jeles és nemes értelemben”.¹³⁶ A vizsgált arisztokratákat – a vizsgált művek tanúsága alapján – ropantmód hazafias szellemű nevelésben részesítették; minderre valószínűleg az édesapák pozíciója nyomta bélyegét. Gróf Andrássy Gyula a kiegyezés utáni első kormány miniszterelnöke volt, míg gróf Apponyi György konzervatív politikus, udvari kancellár, 1849-től Bécsben a főurakból alakított ellenforradalmi csoport elnöki tisztségét töltötte be, gróf Zichy Lipót pedig honvédhuszár ezredes volt a szabadságharcban; szembeötlik tehát, hogy ők ketten két egymástól eltérő politikai oldalt reprezentáltak: az egyikük a ’48-as szellemiséget, míg másikuk a kiegyezés-párti felfogást képviselte. Ugyanakkor más szempontból is megosztott volt a csoport, ugyanis míg gróf Apponyi Albert és gróf Zichy Géza erősen katolikus, konzervatív felfogású volt, Addig gróf Andrássy kevésbé vallásosnak bizonyult és liberálisabb nézeteket vallott. Ugyanakkor a visszaemlékezésekből és a nevelőnő naplójából arra következtethetünk, hogy a nemzeti jelleg mindhárom családban tetten érhető, azonban Apponyinál mindez túlhangsúlyozás áldozatává vált.

Művészeti nevelés

A művészeti nevelés mindhárom vizsgált családban fontos része volt a gyermekek életének. Az Andrássy-gyerekek tanultak zongorázni; a családnál töltött öt évben a nevelőnő többször megemlítette, hogy gyakorol a gyerekekkel, illetve hallgatja őket, miközben a zongoratanár leckét ad nekik. Édesanyjukat meg is lepték a gyerekek egy négykezessel, ám az effajta kedvtelés nem állt hozzájuk túlságosan közel.¹³⁷

Gróf Apponyi Albert már kisgyermekként zongoraleckékben részesült, amit azonban ő maga fejlődésének egyetlen sablonszerű mozzanatának tartott. Ezek az órák nem jelentettek élvezetet számára, de még kedvezőtlenebbül emlékezik vissza azokra a szalondarabokra, amelyeket a rokonok jelenlétében kellett előadni az arisztokrata hagyományoknak megfelelően. Zongoratanára Kalksburgban szerettette meg vele a klasszikus zenét. Az intézményben hetente háromszori alkalommal, meléktantárgyként szerepelt egy félóra zongoratanítás, amelyet már sokkal szívesebben látogatott. Bár nem tartotta magát képzett zenésznek, a zenét egész egyéniségét alakító tényezőnek tekintette.¹³⁸

Gróf Zichy Gézának két szenvedélye volt: a zene és a vadászat. Az előbbi elmondása szerint édesanyjától örökölte. Három évesen kezdett el zongorázni, és öt évesen már ritmikus töredéktételeken dolgozott. Ekkor kapta első magántanárát is.

¹³⁶ Széchenyi Istvánt idézi VIRÁG 2004, 87–88.

¹³⁷ STEVENS 2007, 151., 236–237., 241.

¹³⁸ APPONYI é. n., 59.

Fejlődése elképesztőnek számított, hiszen hiába nem ismerte még a hangjegyeket, hallás után egy hónap múlva minden kisebb darabot eljátszott. Tanára mégsem nyilatkozott róla bízató szavakkal: „*A jobb kéz rendkívül ügyes, de a balból semmi sem lesz.*”¹³⁹ Nem csupán a zongora érdekelte, hiszen hét évesen a hegedűt is kipróbálta.¹⁴⁰

Pozsonyban kapott egy zongoramestert, akinek folyton a taktusütő pálcáját figyelte, de zongoratanulmányaiában nem haladt előre. Az akkor tíz éves gyermek mellé egy zongoramesternőt állítottak, Spányikné személyében, őt pedig nem sokkal később Frayman úr követte, aki egy igen alapos képzettségű zenész volt. A nyári hónapokban a zongoraleckék kimaradtak, de Pozsonyban aztán újra folytatódtak.¹⁴¹

Életének már többször említett nagy fordulópontja (karjának elvesztése) zenei tanulmányait is érintette. 1863. szeptemberi balesete után irtózott a zongorától, azonban az akaratgyenge gyermekből néhány hónap múltával erős ifjú formálódott. Új zongoramestert kapott, ujjait, karjait megerősítette, s jobb keze helyett megtanulta használni hüvelykujját.¹⁴² Elmondása szerint egyre gyakrabban nyaggatta a zongorát egy-egy ideálja kedvéért. Szerelmi dalok sorát írta ekkoriban. A gimnáziumi évek vége felé nem sok ideje maradt a zongorára, hiszen tanulmányai egészen lefoglalták.¹⁴³

Gróf Zichy Géza 1866-ban tartotta első hangversenyét, ahol szonátákat és magyar dalokat játszott. Az újságok is beszámoltak az eseményről és általános sikerként könyvelték el. Egyetemi évei alatt hanyagolta zongoratanulmányait, csak néhány színdarabot és táncdarabot írt. 1868-ban zongorázott először nyilvánosan Pesten, az Akadémia nagytermében.¹⁴⁴

Kedvtelések

Az angol nevelőnő leveleiből kiderül, hogy 1864 és 1869 között az Andrássy-gyerekek legfőbb szórakozásai közé tartozott a cirkusz, a színház, az állatkert, a kirándulás, a gyermekzsúr, a séta és a kocsikázás a Városligetben. Szinte bérletük volt a múzeumba, a délelőtti sétákat azzal ötvözték, hogy itt megnézték az érdekes tárgyakat. A Karátsonyi grófokkal és grófkisasszonyokkal hetente egyszer meglátogatták egymást, majd pedig a gróf Festetics családdal is felvették a kapcsolatot.¹⁴⁵ A gyermekek bálján is megjelentek, amit a grófoknak és grófkisasszonyoknak rendeztek. Már gyermekkorukban bevezették őket a társasági életbe. Itt gyakorolhatták igazán a viselkedési szabályokat és az arisztokratákra oly jellemző fegyelmet. Ezeken az összejöveleteken rendszerint több volt a kisfiú, mint a kislány. Ez a grófnő szerint

¹³⁹ ZICHY 1912, 63.

¹⁴⁰ Uo. 65.

¹⁴¹ Uo. 87.

¹⁴² Uo. 111.

¹⁴³ Uo. 123.

¹⁴⁴ Uo. 127.

¹⁴⁵ STEVENS 2007, 233.

a kacérság iskolája volt a tíz-tizenegy éves lányok számára, azonban a nevelőnő igen kedves kis szórakozási lehetőségnek tartotta. Itt különféle játékokat játszottak a nevelőnők és a gyerekek, utána fagyaltot kaptak, majd pedig kezdődhetett a tánc. Ezután következett a vacsora, amellyel véget is ért az összejövetel.¹⁴⁶

Szintén szórakozási lehetőségként a nevelőnő a grófnő születésnapjára a gyermekeknek betanított egy kisebb színi előadást. A gyerekek jelmezت öltöttek: Ilona parasztlánynak öltözött, a nagy, fehér pudli játszotta a szamár szerepét, a két nagyobb gyermek angol utazót utánzott. Tivadar egy zarándokútról megtért szerzetest játszott, a kis Ducit pedig kislánynak öltöztették fel szőke fürtjei miatt.¹⁴⁷ Apponyi Albert említést tesz egy hosszabb vakációról: megtekintették az adelsbergi cseppkő-barlangot, majd Triesztből Velencébe utaztak, ami sokáig foglalkoztatta gyermeki fantáziáját. Hamar megjelent igénye a természet szépségei iránt, apját gyakran elkísérte Rosengartenbe.¹⁴⁸ Az eberhardi (itt volt kastélya a családnak) vakáció élményei között megemlíti gyermekkori játékait, amelyeket kedvére használhatott hatalmas parkjukban. Fiatal felnőttként hódolt a sétalovaglásnak, kora reggelente Pest-Buda egy-egy környékét választotta színhelyül.¹⁴⁹ Egyetemista évei alatt minden alkalmat megragadott, hogy jó zenét hallgasson: színházba, hangversenyekre járt. A komolyzene, illetve a drámai színház érdekelte a belécsepegtetett kalsburgi hatások nyomán. Pest-Budára költözése után kezdett részt venni a nagyvilági multságokban.¹⁵⁰

Emlékirataiban gróf Zichy Géza gróf Apponyi Albertnél színesebben vázolja, mennyi mindennel foglalkozott gyermekkorában. Édesapjával kedvelt elfoglaltsága volt a terebesi kirándulás, lovagolni is tőle tanult meg. Seregélyesi kastélyukban biztosítottak számára egy négyes fogatot, ami elé három szamarat és egy kis lovat fogott be. Ezzel járt 12 éves korától vadászni.¹⁵¹ Balesete után még inkább megszorodtak az ilyen jellegű tevékenységei. Ekkor kezdte meg a vívás- és evezésszedéseket, rendszeresen járt hegyet mászni. Balatonfüreden szívesen látogatta a fürdőt és a német színházat is nagyra értékelte.¹⁵²

Összegzés

Írásunkban három arisztokrata család, a gróf Andrássy, a gróf Apponyi és a gróf Zichy család nevelési szokásainak bemutatására, illetve ezek összehasonlítására vállalkoztunk memoárok és naplók alapján, az 1848 és 1867 közötti időszakra vonatkozóan.

A főrangúakat gyermekkoruktól dajkák, majd nevelőnők és házitánítók vették körül és alakítják személyiségüket, s ez vonatkozik az általam vizsgált családokra is,

¹⁴⁶ Uo. 258.

¹⁴⁷ Uo. 183.

¹⁴⁸ APPONYI é. n. 18.

¹⁴⁹ Uo., 40.

¹⁵⁰ APPONYI 1922, 16–17.

¹⁵¹ ZICHY 1912, 91.

¹⁵² Uo. 115–132.

azonban a nevelők a családban más és más minőségben vannak jelen. Gróf Apponyi Albert első emlékiratában nem is számol be nevelőről, csupán magyar anyanyelvű dajkáját említi meg, a másodikban viszont egy művelt papról és egy nagy tudású házi tanítóról is beszámol. A gróf Andrássy családban a kor hagyományos felfogásához híven előszeretettel alkalmaztak angol és francia nevelőnőket is, akik a szerződés lejárta után elhagyták a családot. Más volt a helyzet a gróf Zichy családban, ahol a jellemformálás állt a középpontban. Gróf Zichy Géza számára Csiky Mihály igazából nem is nevelőként funkcionált, sokkal inkább a család jó barátja és hűséges tanácsadója volt.

A nevelő(nő)k kiválasztásában a szülők nagyon körültekintőek voltak. A gróf Andrássy családban az először a nagymama társalkodónőjeként alkalmazott lányt csak beválása után fogadták fel nevelőnek. Az Apponyi-szülők az iskola megválasztásában mutattak nagyfokú tudatosságot, míg a gróf Zichy család hosszútávon egy becses barátnak szavazott bizalmat a gyermek nevelése-művelése vonatkozásában.

Mindhárom családra igaz, hogy a nevelőként tevékenykedő személyek polgári háttérrel rendelkeztek. Mary Elizabeth Stevens édesapja elvesztése miatt bekövetkezett anyagi gondjainak leküzdése érdekében érkezett az országba, de állását csupán átmeneti megoldásnak tekintette. Jól mutatja ezt saját nyelvismeretének és zongoratanulmányainak bővítése, amit később hazájában hasznosít majd. A jezsuiták tanári státuszukból adódóan vállalták a nevelés feladatát, Csiky Mihály pedig már-már családtagként került és maradt élete végéig ebben a szerepben.

Mindhárom arisztokrata növendék gimnáziumba járt, de csak gróf Apponyi Albert folytatott tanulmányokat a szó hagyományos értelmében, vagyis rendes tanulóként, ugyanis ifj. gróf Andrássy Gyula és gróf Zichy Géza a kor arisztokrata körökben elfogadott hozzáállása szerint csupán az év végi magánvizsgán vett részt. A nevelő a felsőoktatási intézménybe már nem követte az ifjakat. Mindhárman jogi tanulmányokat folytattak, azonban nem egy városban: gróf Andrássy Gyula Berlinben hallgatott jogot, Zichy Pozsonyban, Apponyi Bécsbe, majd Pesten.

Virág Irén külön hangsúlyt fektet az arisztokraták külföldi tanulmányainak tárgyalására,¹⁵³ azonban a három arisztokrata közül csupán egy, gróf Apponyi Albert volt az, aki felismerte a külföldi utak jelentőségét. Ennek nyomán más szemmel tekintett hazája állapotára és viszonyaira. Gróf Zichy Géza is tesz említést arról, hogy édesanyjával 15 éves korában Münchenben megcsodáltak egy képtárat, hosszabb tanulmányútról viszont nem számol be.

Virág Irén hangsúlyozza továbbá, hogy az 1830-as évektől kezdve mindinkább érezhetővé vált a nemzeti öntudatra való nevelés, de ez kevés családra volt jellemző.¹⁵⁴ Az általam vizsgált arisztokratákat az elemzett művek alapján igen hazafias szellemű nevelésben részesítették; ez főképp az édesapák hatásának volt köszönhető. Az eltérő politikai beállítódás ellenére a nemzeti jelleg mindhárom családban tetten érhető. A családokról elmondható, hogy nem a Hanák Péter által emlegetett

¹⁵³ VIRÁG 2004, 84.

¹⁵⁴ Uo. 86–89.

üres és léhűtő életet éltek,¹⁵⁵ hanem megpróbálták követni a reformkori nemzedéket áldozatkészségben. Ezt a hazafias érzetet adták át gyermekeiknek is. Ezt az ifjak későbbi pályája is igazolja: ifj. gróf Andrássy Gyula politikai pályára lépett, az 1806 áprilisa és 1810 januárja közötti időszakban belügyminiszterként tevékenykedett, ő töltötte be utolsóként az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminiszteri posztját, míg gróf Apponyi Albert az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követő dualista korszak egyik emblematikus magyar politikusává vált. Gróf Zichy Géza jelentőségét pedig abban látja az utókor, hogy minden esendőségével együtt a hazai kultúra fejlődését tartotta szem előtt, mecenatúrájával a magyar tehetség kibontakozását segítette elő.

Felhasznált források

Elsődleges források

- APPONYI Albert (1922): *Emlékirataim, I. Ötven év: ifjúkorom – huszonöt év az ellenzékben*. Budapest, Pantheon.
- APPONYI Albert (é. n.): *Élmények és emlékek*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- Bildarchiv Austria (é. n.). <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/14322432.jpg>. [2017.07.07.]
- STEVENS, Mary Elizabeth (2007): *Levelek az Andrássy-bázból (1864-69)*. Budapest, General Press.
- ZICHY Géza (1912): *Emlékeim, I*. Budapest, Franklin.

Másodlagos források

- ANDRÁSSY Gyula. In *Magyar Életrajzi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>. [2017.06.10.]
- ANDRÁSSY. In *Pallas Nagy Lexikona*. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/004/pc000476.html#8>. [2017.06.10.]
- DIÓSZEGI István (1999): Andrássy Gyula 1823–1890. *Rubicon* 10. évf. 91. sz., 7–23.
- FELMÉRI Lajos (1890): *A neveléstudomány kézikönyve*. Budapest, Ajtai Albert Könyvnyomdája, 74–89.
- GÁL Mária – RUSSU Tibor (2002): *A csíkszentkirályi és krasznaborkai Andrássy család nyomában*. Csíkszentkirály.
- GUDENUS János József (1990): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája, I*. Budapest, Natura.

¹⁵⁵ HANÁK 1993, 20.

- HANÁK Péter (1993): Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. In LEDERER Pál (összeáll.): *Úri Magyarország. Társadalomszerkezet és rétegrajzok a kiegyezéstől a II. világháborúig, I.* Budapest, T-Twins Kiadó, 18–28. p.
- KEMPELEN Béla (2001): *Magyar nemes családok, I.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- KISS Endre (1986): Apponyi, a politikus és ideologikus. *Történelmi Szemle*, 29. 1. sz., 6–22.
- Magyar Kódex*, V. (1999). Budapest, Kossuth Kiadó. CD-melléklet.
- MUNKÁCSI Edit (2010): A magyaros arisztokrata nevelés (1848–1867). *Iskolakultúra* 20. évf. 10. sz., 91–96.
- SISA József (2005): A szolga és a gyermek a kastély társadalmában (1840-1914). *Korunk* 16. évf. 12. sz. <http://korunk.org/?q=node/8042>. [2017.06.10.]
- SZALAI Miklós (2003): *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, MTA Történettudomány Intézete.
- VIRÁG Irén (2004): A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében. *Magyar Pedagógia* 104. évf. 1. sz., 77–93.
- WERTHEIMER Ede (1910): *Gróf Andrássy Gyula élete és kora, I-III.* Budapest, Magyar Tudomány Akadémia.